Circulația cărților vechi de Blaj. Un periplu zonal: exemplare şi însemnări edite şi inedite din județul Alba (I)

Gabriela MIRCEA, Doina DREGHICIU

Muzeul Naţional al Unirii, Alba Iulia
National Museum of the Union, Alba Iulia
e-mail: peace_gabi@yahoo.com

The circulation of old books from the Blaj Printing House. a regional journey: copies and edited and inedited notes from the Alba County

The first part of the present study contains detailed bibliographic references concerning the debut and the temporal progress of the research conducted on old printings of Blaj, Alba county, as part of the more general research regarding the presence of old Romanian books (emitted by other old typographic centers such as: Târgovişte, Bucureşti, Bălgrad – Alba Iulia, Braşov, Sebeş, Iaşi, Buzău, Râmnic, Buda, Neamţ etc.) in the same region.

The present historiographic journey is extremely useful in the relevation of the present state of the research on the old books of Blaj as it is the basis of several interpretations concerning the circulation of certain copies, their vintage price, the means of acquisition and distribution etc. The third part of the present study and also the most consistent one is comprised of a necessary and very useful documentary *Annex* which reunites different notes from the old books of Blaj under study annoted with comentaries that encompass 37 old Blaj editions, in 104 actual copies.

Keywords: the history of printing, old Romanian books, the Printing House of Blaj, book circulation, book edition, book copy, book notes, XVIIIth century, XIXth century

În urmă cu 9 ani, în 2007, la Muzeul Naţional al Unirii din Alba Iulia, se aniversa momentul împlinirii a 260 de ani de la apariţia, în 1747, a celui mai activ centru tipografic românesc din Transilvania secolului al XVIII-lea, Blajul[1]. Parcurgerea secvenţială a realităţilor istorico-documentare ale Blajului, de-a lungul a peste şapte secole, reprezintă un demers incitant, deschizând în permanenţă noi căi de abordare pentru cercetarea românească, iar rolul său, de focar spiritual românesc chintesent, pe parcursul anilor 1736-1948, merită cu prisosinţă a fi reevaluat şi aşezat acolo unde în mod real s-a aflat, prin raportare corectă şi obiectivă la întreaga istorie naţională a românilor.

Consideraţiile de faţă ating câteva contribuţii, edite şi inedite, la completarea unor faţete ce vizează aspecte culturale zonale privind prezenţa, uneori vremelnică (alteori până în vremurile de acum), a tipăriturilor blăjene vechi (imprimate în intervalul 1747-1830),

în areal românesc transilvan, în special pe teritoriul actualului Judeţ Alba, avut în obiectiv cu deosebire prin intermediul cercetărilor noastre actuale.

În istoria tipografiei Blajului[2] se disting trei etape de funcţionare, *prima* fiind cea menţionată mai întâi ca o perioadă distinctă de cărturarul de dimensiune intelectuală europeană, Timotei Cipariu, care a stat alături de *Academia Română* de la întemeierea sa, până în *1830*, anul *terminus* al cercetărilor vizate de *BRV,* limită *ante quam*, care deşi este convenţională, a fost acceptată de către toţi specialiştii în bibliografie românească veche de până acum, ca *an limită al producţiei de carte veche românească*[3]. Cea de-a *doua* etapă vizează intervalul *1831-1918*, iar *următoarea* fiind cea de după ultimul an menţionat, cuprinzând îndeosebi perioada interbelică, prelungită până la momentul 1948, respectiv până la anul desfiinţării Mitropoliei Blajului şi implicit al oficinei tipografice a acesteia (de fapt a *Seminarului teologic*). Următoarea etapă, cea de-a *patra*, *suplimentară celor specificate*, fiind cea din vremurile de *după 1989*, care urmează desigur să fie circumscrisă de cercetări şi evaluări contemporane sau viitoare.

În atenţia noastră au stat însă, de-a lungul anilor, cu prioritate, *tipăriturile vechi blăjene*, respectiv cele imprimate în *intervalul 1747-1830*, deoarece *zestrea patrimonială de tipărituri româneşti blăjene* se regăseşte, cu precădere, în intervalul primei etape de activitate tipografică, menţionată anterior (ea include desigur şi câteva ediţii moderne deosebit de importante, conceptul de *valoare patrimonială* urmând a fi şi el revizuit, într-o etapă ulterioară, dintr-o nouă persperctivă istorică!), tipăriturile acesteia constituind şi obiectul cercetărilor noastre de faţă.

Se cuvine amintit faptul că multitudinea ediţiilor zămislite aici au circulat atât în Transilvania, cât şi în spaţiul extracarpatic, inclusiv la răsărit de Prut, sau în sudul Dunării[4] etc. (peste tot pe unde românii au locuit), dovadă fiind prezenţa acestora atât în fondurile de carte ale instituţiilor de profil (instituţii de stat sau cultice), cât şi în posesia unor colecţionari, pasionaţi bibliofili.

Debutul cercetării cărţilor vechi de Blaj, de pe teritoriul Judeţului Albă, se petrecea în anul 1974[5]. Din 1977 au început să apară studiile referitoare la diferite colecţii de carte veche românească de pe teritoriul judeţului Albă, cu continuări în 1979, 1980, 1981, 1981-1983, 1982, 1985 etc. În 1985, Eva Mârza şi Doina Dreghiciu, angajate în cadrul *OJPCN Alba* elaborau (finalizau de fapt), în comun, o lucrare comună, intitulată *Catalogul tipăriturilor româneşti blăjene din Judeţul Alba. I. Lucrare de atestat 1981-1985*, sinteză (şi analiză bibliografică) rămasă, din păcate în manuscris. Catalogul realizat cu acel prilej includea un număr de 160 de exemplare de tipărituri vechi de Blaj, dintre care majoritatea erau inedite, doar cele de la Muzeul Naţional al Unirii, Batthyaneum, Maieri II şi parohiile Sebeş I, II şi III fiind semnalate bibliografic anterior[6].

În 1995 la 200 de ani de la tipărirea *Bibliei de la Blaj* (*1795*) s-a organizat la Muzeul Naţional al Unirii din Alba Iulia o importantă expoziţie retrospectivă a cărţii vechi blăjene, cu accent pus pe exemplarele păstrate ale impresionantei tipărituri din 1795 şi pe importanţa sa în istoria bisericească şi culturală a neamului românesc[7]. Tipăritura este un monument al limbii şi culturii moderne româneşti, aşa cum l-a transpus în cugetarea şi vorbirea acestui neam, marele învăţat al Blajului, Samuil Micu Clain (1745-1806), textul acesteia constituind de fapt modelul îndeaproape urmat al monumentalelor, la rândul lor, *Biblii* Ortodoxe, de la Sankt Petersburg (1819), Buzău (1854-1856) şi Sibiu (1856-1858, respectiv din timpul episcopului, viitor mitropolit, Andrei Şaguna).

Este necesar a se reliefa faptul că în etapa primă de activitate tipografică blăjeană, cea a anilor 1747-1830, *BRV*-ul (vol. I - IV) şi *Contribuţiile* la *BRV* (redactate de diferiţi autori, ca Daniela Poenaru, Dan Râpă-Buicliu etc.), înregistrează un număr de peste 174 titluri, număr acceptat până nu de mult timp pentru titlurile şi ediţiile vechi blăjene, actualmente producţia tipografică amintită se estimează că se cifrează în jurul a 290 de titluri şi ediţii repertoriabile (cu mai mult de 140 faţă de *BRV,* incluzându-se aici şi tipăriturile în genul foilor volante, broşurilor, publicaţiilor didactice, dispoziţiilor oficiale etc.), multe dintre ele dispărute, creştere numerică datorată îndeosebi unor cercetări documentare mai aprofundate şi mai puţin identificării şi bibliografierii de titluri necunoscute cercetării mai vechi.

Statistica din *Catalog*, care nu va fi editată cu acest prilej, ne-a permis să spicuim câteva dintre cele mai frecvent întâlnite exemplare de tipărituri vechi blăjene, identificate pe teritoriul actualului Judeţ Alba, în diverse colecţii, preponderenţa fiind desigur cea a cărţilor de cult, pentru a încerca o evaluare şi reevaluare a lor sistematică.

Cu prilejul momentului aniversar din 2007, de la Alba Iulia, au fost etalate şi catalogate 91 exemplare de carte veche tipărită la Blaj, dintre care 72 erau cărţi bisericeşti de amvon, de strană sau uz individual, iar 19 volume lucrări teologice, majoritatea dintre ele jucând şi rolul de manuale şcolare, sau cărţi pentru lectura personală[8]. Alături de acest nucleu semnalăm alte 449 de tipărituri identificate cu certitudine în urma investigaţiilor de teren de peste trei decenii ale cercetătoarelor Eva Mârza şi Doina Dreghiciu, la diferite biblioteci propriu-zise sau parohiale din zona Albei[9]. Cifra de mai sus se referă doar la tipăriturile apărute în intervalul 1750-1800 (nota bene, nu până la 1830), iar investigaţiile de atunci se doreau a fi materializate într-un preconizat *Catalog*, continuare firească a celui ce a vizat zestrea patrimonială de carte veche românească a Judeţului Alba, din secolele al XVI-lea - al XVII-lea, realizat împreună de cele două autoare specificate[10].

În timpul cercetărilor de teren din zonă, s-au întâlnit situaţii în care tipăriturile avute în vedere nu au putut facilita o certă identificare, vizând locul tipăririi şi anul apariţiei, dată fiind puţinătatea indiciilor, numărul acestora fiind imposibil de aproximat la ora actuală, dar oricum demn de a nu fi ignorat, sub aspect teoretic, cel puţin.

Concluzionând, statistica provizorie (pe care o putem circumscrie la ora actuală) a răspândirii şi păstrării exemplarelor vechi cercetate pe teren, de cele două autoare menţionate anterior, pare să indice peste 570 de volume păstrate în diverse colecţii din zona circumscrisă (dar acesta este numai un număr aproximativ, minimal, în optica noastră). Lor li se adaugă tipăriturile posibil vechi, care n-au fost cercetate, păstrate în diverse fonduri de carte, care din motive obiective, n-au putut face, din păcate, obiectul investigaţiilor de teren din deceniile al 8-lea şi al 9-lea ale secolului al XX-lea, nefiind specificate nici în studiile publicate până acum etc. Între acestea, tipăriturile blăjene abundă, desigur.

Unul dintre capitolele extrem de interesante, privind viaţa tipografiei cât şi mediul intelectual blăjean se referă la aspectul donării cărţilor de Blaj. Această metodă de răspândire a cărţilor blăjene era un mod de completare, mai ales în secolul al XVIII-lea, al cărţilor de cult, în favoarea bisericilor. Vicarul episcopal Ioan Iacob Aaron[11], dând curs unei substanţiale susţineri financiare oficiale, venită din partea împărătesei Maria Tereza, „aprovizionează" lăcaşurile de cult din zonă[12]. Actele sale de donaţie leagă cartea de o destinaţie anume. Redăm spre ilustrare, drumul aparte parcurs de un exemplar al *Evangheliei* din 1765, păstrat la Sebeş: „Această Evanghelie s-au dat din crăiasca milă prin... Iacob Aaron, vicarăşul Episcopiei Făgăraşului, pe seama bisericii cei unite din S(as) Sebeş, Blaj, 1771, maiu 19"[13]. Readucem în atenţie şi un gest cultural aparte aparţinând părintelui filologiei româneşti, Timotei Cipariu (1805-1887), care a donat trei cărţi vechi româneşti blăjene lăcaşului de cult din Pănade, satul său natal[14]. Iată cum glăsuieşte însemnarea de pe *Evanghelia* de Blaj din 1817: „Am donatu ace(a)sta S. Evanghelia Beserecei gr. c(atolice) dein Panade, cu legatura, ca nimene se nu cuteze a o instreina de la acea Basereca sub blestemu, Blasiu, 1871, 21 Febr (diua „nasterei" mele), Timotei Cipariu m. p., prepositu Capitlu(lu)lui"[15]. Cele trei tipărituri, donate bisericii din Pănade, toate la aceeaşi dată, au făcut parte, probabil, din renumita sa bibliotecă, care la moartea cărturarului însuma aproximativ 7000 de volume, din care, majoritatea nu-i purtau semnătura şi nu aveau nici un semn că i-ar fi aparţinut. Gestul poate fi legat şi de activitatea sa anterioară de *prefect al Tipografiei* din Blaj, funcţie pe care a îndeplinit-o în anii 1835-1865[16].

Revenind asupra fondului de carte românească veche al *Bibliotecii Muzeului* din Alba Iulia reliefăm faptul că mai multe exemplare poartă însemnări din localităţi apropiate oraşului Alba Iulia, printre care amintim: Ciugud, Cricău, Henig, Oarda de Sus, Săsciori, Totoi, Vinţu de Jos, Vurpăr etc., unde cu siguranţă, ca într-un cerc teritorial proxim, cartea de Blaj s-a răspândit în mod preponderent, încă de la primele emisiuni tipografice, ale secolului al XVIII-lea.

Unele dintre cele mai frecvente tipuri de mărturii manuscrise aşternute pe filele cărţilor vechi sunt cele referitoare la modul de achiziţionare a acestor tipărituri. O achiziţie mai specială de carte bisericească de Blaj se petrecea cu implicarea unor militari români, din cadrul armatei imperiale austriece, conform însemnării[17]. Prin această însemnare, parţial lizibilă, ni se dezvăluie un posesor iniţial al tipăriturii, în persoana unui grănicer român.

La fel de frecvent apare şi textul anatemei, în cazul înstrăinării cărţilor. De pildă blestemul scris în 1782 de „eu Ştefan Popoviciu Tipografu"[18], pe

paginile unui *Octoih* din 1770, care ar fi trebuit să asigure dăinuirea posesiei în cadrul comunităţii de credincioşi „de la Ciugud”[19]. Cine a fost acest Ştefan Popoviciu Tipografu? Să fi făcut parte din celebra familie Papavici şi să fi fost rudă cu Petru Papavici, care în mod cert activase la Blaj în perioada anterioară şi era prezent încă acolo şi în 1782, aşa cum ne sugerează numele său de familie[20]? S-a încercat identificarea sa cu viitorul meşter şi succesor al lui Petru Papavici Râmniceanul la conducerea tehnică a Oficinei din Blaj, Ştefan Huszi, dar oare este ea corectă?

Să comentăm, în continuare, într-o primă etapă, sintetic, serialul cronologic edit şi inedit de tipărituri vechi blăjene, care pune în lumină exemplare provenite din diferite localităţi, împreună cu însemnările lor adiacente mai semnificative, incluse în *Anexa* studiului de faţă, într-o modalitate, nemaiîncercată anterior, de tratare şi evaluare a lor sistematică.

Ca atare, în cuprinsul acestui studiu, au fost abordate doar *37 ediţii blăjene* imprimate în *intervalul 1751-1825*, în *104 exemplare*, conform statisticii următoare: 1. *Ceaslov*, 1751 - 1 ex. (Balomirul de Câmp); 2. *Strastnic*, 1753 - 7 ex. (Blaj-Tiur, Blandiana, Drâmbar, Cenade, Henig, Pâclişa, Petreşti); 3. *Euchologhion*, *1757* - 2 ex. (Bărăbanţ, Blandiana); 4. *Octoih*, 1760 - 1 ex. (Răcătău); 5. *Epistola consolatoria*, 1761 - 1 ex. (Blaj); 6. *Catavasier*, 1762 - 1 ex. (Petreşti); 7. *Evanghelie*, 1765 - 7 ex. (Asinip, Ciugud, Craiva, Hopârta, Mirăslău, Sebeş I, Tătârlaua); 8. *Ceaslov*, [1766] - 1 ex. (Râmeţ); 9. *Apostol*, 1767 - 6 ex. (Crăciunelul de Jos, Gâmbav, Pănade, Râmeţ, Sebeş I, Valea Sasului); 10. *Penticostar*, 1768 - 12 ex. (Alecuş, Bărăbanţ, Blaj-Veza, Căptălan, Craiva, Ciugudul de Jos, Izvorul Ampoiului, Henig, Lunca Târnavei, Lupşa, Pănade, Valea Sasului); 11. *Catavasier,* 1769 - 1 ex. (Alba Iulia); 12. *Octoih*, 1770 - 1 ex. (Şasa Geamăna); 13. *Triod*, 1771 - 10 ex. (Blaj-Tiur, Căpâlna de Jos, Ciugudul de Jos, Gârbova de Sus, Ghirbom, Lupşa, Oiejdea, Sohodol-Peleş, Uioara de Sus, Valea Sasului); 14. *Psaltire*, 1780 - 1 ex. (Sebeş, provenit din zona Sebeşului); 15. *Minologhion*, 1781 -2 ex. (Beldiu, Fărău); 16. *Catehismul cel Mare*, 1783 - 1 ex. (Alba Iulia); 17. *Molitvenic*, 1784 - 2 ex. (Bărăbanţ, Ciugudul de Jos); 18. *Propovedanie*, 1784 - 1 ex. (Almaşu Mare-Brădet, provine din colecţia Sabin Olea de la Cib); 19. *Octoih*, 1792 - 2 ex. (Lupşa, Sebeş); 20. *Catavasier*, 1793 - 1 ex. (Oarda de Sus); 21. *Biblia*, 1795 - 6 ex. (Bărăbanţ, Cut, Lancrăm, Loman, Petreşti, Răchita); 22. *Theologhie moralicească*, 1796 - 1 ex. (Sebeş); 23. *Triodion*, 1800 - 1 ex. (Sebeş II); 24. *Apostol*, 1802 - 2 ex. (Fărău, Petreşti - circulat pe la Pianul de Sus); 25. *Strastnic*, 1804 - 1 ex. (Tău); 26. *Carte de învăţături creştineşti*, 1805 - 1 ex. (Râmeţ); 27. *Carte de învăţături creştineşti*, *II*, 1806 - 1 ex. (Sebeş); 28. *Liturghii*, 1807 - 6 ex. (Blaj, Blandiana, Bucerdea Vinoasă, Corna, Jidvei, Pănade); 29. *Penticostar*, 1808 - 1 ex. (Lupşa); 30. *Forma clerului şi a bunului păstor*, 1809 - 1 ex. (Cricău, volum păstrat la Alba Iulia); 31. *Triod*, 1813 - 5 ex. (Fărău, Geomal, Jidvei, Măhăceni, Reciu); 32. *Apostol*, 1814 - 3 ex, (Fărău, Hopârta, Râmeţ); 33. *Molitvenic*, 1815 - 4 ex. (Mirăslău, Sărăcsău, Pănade, Tătârlaua); 34, *Evanghelie*, 1817 - 4 ex. (Lupşa, Pănade, Sâncel, Şpring); 35. *Strastnic*, 1817 - 5 ex. (Ampoiţa, Cisteiul de Târnave; Feisa, Reciu, Sebeş II); 36. *Catavasier*, 1824 - 1 ex. (Alba Iulia); 37. *Octoih*, 1825 - 2 ex. (Blaj-Tiur, Sebeş).

Cu toate că acest eşantion documentar pare a fi mic, prin raportare la întreg teritoriul judeţului Alba şi la localităţile în care în mod sigur tipăriturile vechi blăjene au ajuns şi prin care s-au peregrinat, în timpul istoric real (pentru că acest teritoriu a absorbit în primă instanţă şi cel mai masiv - putem considera, sub aspect teoretic -, producţia vechii oficine de la confluenţa Târnavelor), totuşi el ne permite, fiind şi suficient de mare (şi ca atare oglindind destul de bine întregul din care a făcut parte), să formulăm anumite observaţii generalizatoare şi unele concluzii, legate de aceste tipărituri, cu mare încărcătură istorică şi valoare patrimonială, reminiscente, până în zilele noastre. Retrecând în revistă, fugitiv, tipologia acestor însemnări marginale de pe filele vechilor cărţi de Blaj, invocate de noi, reliefăm, în continuare câteva, din contribuţiile documentare, considerăm noi importante, ale studiului de faţă.

Astfel, în privinţa preţurilor de epocă ale acestor tipărituri evidenţiem câteva informaţii deosebit de precise: exemplarul *Liturghiilor* de Blaj din 1807, de la Răhău, era cumpărat în 1809, cu 13 zloţi şi 36 de creiţari, de către preotul unit al satului, popa Aaron; un exemplar al *Penticostarului* din 1768, „au legat cu tot”, era cumpărat în 1835, de către fraţii Istrate Toader şi Chirilă („să le fie pomenire lor şi neamului lor”) pe seama Bisericii din Căptălan, cu 5 florini renani, bani de argint; un *Strastnic* din 1817, de la Feisa, era achiziţionat, cu suma de 3 florini

şi 68 de creiţari şi donat Bisericii locale abia în 11 septembrie 1884, cu cheltuiala lui Macavei Oanţa şi a soţiei sale Ana; deosebit de valoroasă este însemnarea referitoare la achiziţionarea unei *Biblii* din 1795, în 25 mai 1829 (exemplarul de la Loman), cu suma de 95 de zloţi, cu contribuţia locuitorilor satului şi a preotului „Pantelemon Filimon", de la „Filip Zămora din Sibişel"; în 31 ianuarie 1767 o *Evanghelie* din 1765 era obţinută de „sătenii din Mirăslău", sub concursul preotului „Popa Ionu", cu „8 florinţi şi 3 ferdele de orzu"; *Biblia* de la Cut, tot din 1795, se cumpăra în 13 decembrie 1823, direct de la prefectul Tipografiei din Blaj, Izidor Alpini, cu 60 de zloţi; *Strastnicul* din 1804 de la Tău a fost cumpărat în 1819 cu 15 zloţi de hârtie; *Triodul* din 1813, de la Măhăceni, fusese oţinut în 1817, cu 22 florini renani; *Triodul* din 1771 de la Uioara de Sus a costat în 10 martie 1787, 12 florini; *Evanghelia* din 1765, de la Craiva, s-a achiziţionat cu banii sătenilor, direct de la Tipografie, în 1773, cu suma de 10 florini vonaşi; *Triodul* din 1813, de la Reciu, s-a cumpărat, de la Scaunul Episcopesc din Blaj, în 1830, cu 17 zloţi de hârtie; *Triodul* din 1813 de la Fărău a fost achiziţionat de cantorul „Ioane Moldovan", înainte de 1 august 1865, de la Blaj, cu suma de 7 florini valută austriacă; *Triodul* din 1771, de la Crăciunelul de Jos, a fost cumpărat cu banii sătenilor, de preotul locului Popa Iosif, cu 12 florini vonaşi, de la legătorul Popa Dan[21]; *Apostolul* din 1762, de la Crăciunelul de Jos a fost achiziţionat, tot de la Blaj, cu 8 florini vonaşi; în 2 aprilie 1798, se cumpăra *Triodul* din 1771, pe seama Bisericii din Gârbova de Sus, de la Toma, legătorul de cărţi din Teiuş (veritabil colportor al cărţilor blăjene), cu 9 florini vonaşi şi 3 petaci; preţul *Liturghiilor* din 1807, de la Bucerdea Vinoasă, a fost pentru volumul necompactat de 1 florin şi 5 creiţari sau cruciferi valută austriacă, în anul 1862, iar cel al legăturii (mai mare decât al cărţii!) de 1 florin şi 20 de creiţari etc.

Problematica donatorilor de carte, ilustrată şi prin intermediul însemnărilor evaluate de noi, este, deosebit de complexă, la rândul său, ea denotând implicarea, în această calitate (de donatori sau ctitori ai cărţii), în activitatea de răspândire (diseminare) teritorială a cărţilor de Blaj, a unor importante personalităţi, de nivel mai înalt (feţe bisericeşti, până la rangul epicopal etc.), sau din rândul iubitorilor de carte şi al enoriaşilor de rând de la nivelul satelor. Din categoria acestor informaţii, pe lângă donaţiile vicarului general Ioan Iacob Aaron, sau cele datorate lui Timotei Cipariu, semnalate anterior, amintim şi următoarele, de asemenea de mare valoare istorică: *Euchologhionul* din 1784, de la Bărăbanţ, a fost o danie a Episcopului Ioan Lemeni, din anul 1836; exemplarul de la Şpring al *Evangheliei* din 1817 a fost donat, la început, din stocurile Tipografiei desigur, în 24 noiembrie 1838, Bisericii „unite" a Vingardului (de unde, mai apoi a ajuns la Şpring); donaţia archiepiscopului şi mitropolitului Ioan Vancea, către Biserica din Jidvei a constat, în 1882, nu numai dintr-un *Triod* de Blaj din 1813 şi un *Octoih* din 1825, ci şi dintr-o cădelniţă, un antimis, un potir, un discos şi o linguriţă; în 1829, episcopul Ioan Bobb donase, aceleiaşi biserici din Jidvei un exemplar din *Liturghii*, Blaj, 1807 etc. Dar, cele mai interesante, pentru ilustrarea mentalului colectiv şi implicarea populară, în procesul de receptare a tipăriturilor vechi de Blaj, este specificarea, în diverse însemnări, a ctitorilor cărţii, precum şi a unor donatori individuali, uneori asociaţi câte doi sau membri ai unei familii (de obicei soţul, cu soţia), recrutaţi din rândul diferitelor obşti de credincioşi. Din prima categorie, cea a donatorilor colectivi, constituiţi în veritabili ctitori ai cărţii (care gestionau legal, cu toţii împreună, dreptul de proprietate asupra cărţii, cu amplă proiecţie asupra viitorului) pot fi amintiţi următorii: locuitorii satului Loman, care în 1829 făceau chetă pentru cumpărarea *Bibliei* din 1795; sătenii din Mirăslău cumpărau, tot prin chetă, în 1767, o *Evanghelie* din 1765; pe exemplarul *Triodului* din 1813 de la Reciu, care mai întâi s-a aflat la Poiana Sibiului, se nota faptul că urma să fie înscrişi toţi donatorii (poienari), cu numele şi sumele date; *Triodul* din 1813 de la Fărău a fost cumpărat, prin strădania cantorului Ioan Moldovan, în 1865, care a umblat, „de la casă la casă", situaţie care relevă faptul că aşa zişii ctitori nu au avut ei iniţiativa achiziţiei, în acest caz, ci ea i-a aparţinut inimosului cantor, iar momentul pare a fi unul al unei chete moderne şi mai puţin al unui gest de ctitorire, în felul celor mai din vechime; o situaţie interesantă apare în cazul *Triodului* din 1771 de la Gârbova, în care, în locul ctitorilor cărţii sunt amintiţii ctitorii Bisericii, care, numai ei, alături de preot, puteau să decidă în privinţa înstrăinării cărţii, în timpul de atunci sau în cel viitor, care, iată, erau şi ctitori ai cărţii;

formula „din banii Sfintei Biserici" reflecta, în ultimă instanţă, o contribuţie financiară a întregii comunităţii, la achiziţionarea unei cărţi bisericeşti, ca în cazul *Strastnicului din 1817*, de la Găureni etc. Merită să evocăm şi cazurile în care apar donaţii individuale sau familiale, sensibil diferite de cele colective propriu-zise (mai largi), evocate anterior: în 1774, Nicolae Suciu şi Grigoru Ocnean cumpărau un *Apostol* din 1767, pe seama Bisericii din Crăciunelul de Jos, pentru iertarea păcatelor lor şi a celor din neam; tot doi credincioşi, Mihăilă Stef şi Iuon Zamă se asociau în vederea achiziţionării unui *Triod* din 1813, de la Geomal, „pentru tot neamu[l]", angajându-se să contribuie, în viitor, şi la a 2-a şi chiar la a 3-a legare a volumului; *Minologhionul* din 1781 de la Beldiu era dania, făcută la o dată necunoscută a unui enoriaş local, Constantin Moldovean; Ioan Cotora (Cotoară, desigur, n. n.), cu soţia sa Eova erau donatorii, din 1819, ai unui *Strastnic* din 1804, pe seama bisericii din Tău; preotul unit popa Aaron de la Răhău era, în 1809, achizitorul *Liturghiilor* din 1807, exemplar rămas probabil bisericii din localitate, de unde a ajuns, mai apoi, se poate crede, la biserica din Blandiana; Istrate Toader şi fratele său Chirilă erau donatorii, din 1835, ai unui *Penticostar* din 1768 (cel de la biserica din Căptălan), pentru „pomenirea" (respectiv izbăvirea) lor şi a neamului lor; soţii Macavei şi Ana Oanţa erau donatorii, din 1884, ai *Strastnicului* din 1817, de la Feisa; Macavei Botoar (?) şi soţia sa („ghezdoaia") Ioana erau donatorii *Evangheliei* din 1765 de la biserica din Alecuş (ajunsă ulterior la Asinip), din 1772 etc.

Capitolul anatemelor de înstrăinare a cărţii este nu numai savuros, prin încărcătura sa de spiritualitate populară şi expresivitate literară de epocă, dar şi deosebit de util pentru radiografierea orizontului intelectual în general şi de mentalitate proprie al locuitorilor satului românesc transilvan al secolelor XVIII-XIX. Pentru ilustrare spicuim câteva exemple: *Penticostarul* din 1768 de la Alecuş, cumpărat de săteni, a fost lăsat, în 1810, în folosinţa Bisericii, cu condiţia ca preoţii slujitori la acest lăcaş de cult „să nu poată zice niceounul că-i a[l] lui", deci să nu şi-l poată însuşi ca proprietate particulară şi, ca atare, să nu-l poată înstrăina din această Biserică, sub anatemă aspră („... însă care l-ar înstreina şi cu preţu acela să-şi cumpere funia Iuzii şi de trii sute şi optsprăzece Sfinţi Părinţi să fie afurisit"); *Evanghelia* din 1765, cumpărată în 31 ianuarie 1767, pe seama bisericii din Mirăslău, conţinea şi următoarea afurisenie, formulată de preotul în funcţiune, desigur la cererea sătenilor donatori: „... iară cine aru îndrăzni a o vinde sau a o fura să fie lovit cu afurisenia a celor 318 Părinţi Sfinţi de la Nikia şi să fie la un loc cu Iuda"; adeseori preoţii înşişi erau vizaţi prin aceste anateme (pe care chiar ei le formulau), la cererea specială a enoriaşilor, deoarece ei erau tentaţi, adeseori, să îşi însuşească anumite cărţi ale bisericii şi să le „înstrăineze" mai apoi (adică să le vândă), ca şi cum ar fi fost ei proprietarii acestora, aşa cum se menţiona şi într-o însemnare de pe o *Evanghelie* din 1765, de la Asinip (dar iniţial ea i-a aparţinut comunităţii şi bisericii din Alecuş), în 25 aprilie 1772, care îi are în vizor, din acest punct de vedere, în exclusivitate pe preoţi, în această postură de loc onorantă pentru ei: „... şi cine o va streina, au o va vinde de la aceasta [Besereca] îşi va cumpăra funia Iudei, şi preoţii ei" etc.

Însemnările de pe filele vechilor cărţi au şi o mare valoare istoric-documentară, pentru ilustrarea vieţii confesionale, culturale, socio-economice etc. locale. Astfel, în contextul acestora, este specificată existenţa, la un moment dat, în fruntea câte unei comunităţi locale, a unor slujitori ai bisericii, preoţi, cantori etc. (cu bună ştiinţă de carte şi preocupări spirituale), adeseori sensibili la diversele fenomene religioase, istorice, meteorologice etc. înregistrate la nivelul acestora. Din seria acestor slujitori ai bisericii, atestaţi prin intermediul însemnărilor, pot fi amintiţi: în 9 februarie 1882 era atestat parohul de la Jidvei, Sebastian Albani (*Triod*, 1813); tot la Jidvei era paroh în 1829 Vasilie Mihaly (*Liturghii*, 1807); în 1892 funcţiona ca preot paroh la Răcătău Nicolae Oancea, care îşi începuse activitatea acolo din 1888 (*Octoih*, 1760 – exemplarul de la Răcătău); în 1884 era cantor la Feisa, Augustin Şarlia (*Strastnic*, 1817); în 1829 era preot paroh la Loman „Pantelemon Filimon" (*Biblia*, 1795); în 1767 slujea la Mirăslău, *„popa Ionu"* (*Evanghelie*, 1765); Radu Marc era preot paroh la Tău, în 1819 (*Strastnic*, 1804); în 1859 era cantor la Bărăbanţ Mihăilă Mârza („Michaile Murza") (*Penticostar*, 1768); în 1863 paroh la Henig era Iosif Dorgo (*Strastnic*, 1753); în 1773 era cantor la Biserica românească din Bărăbanţ nobilul Avram Godza, care lăsa o însemnare deosebit de

interesantă pe *Evanghelia* din 1765 de la Craiva; în 1865 își desfășura activitatea la biserica din Fărău cantorul Ioan Moldovan (*Triod*, 1813); în 1798 funcționau la Gârbova de Sus preotul Popa Toader și ctitorii bisericii Savu Boancă și Popa Simion (*Triod*, 1771); în 1878 era administrator parohial la Găureni, preotul Ioan David Junior (*Strastnic*, 1817) etc.

Unele semnături (sau însemnări) de pe filele tipăriturilor analizate de noi au valoare de ex-libris, iar altele sunt însemnări de lector (adeseori ele se confundă, în condițiile în care diferențierea se poate face, peste timp, cu greu). Din categoria celor din urmă, desigur, printre cele mai valoroase, este cea considerată de editoarea inițială a textului a fi a bunicului lui Lucian Blaga, respectiv cea din 29 noiembrie 1838, a lui Simeon Blaga de pe *Biblia* din 1795 de la Lancrăm. Cum bunicul lui Lucian Blaga[22], Simeon Blaga, fost notar comunal la Lancrăm, a fost hirotonit preot abia în 1860[23], ne putem întreba cine era de fapt cel care își lăsase semnătura pe exemplarul invocat? Viitorul preot paroh (care era foarte tânăr în 1838[24]), sau un alt membru omonim al aceleiași familii[25]? Prezența acestei *Biblii* de Blaj la Lancrăm, în 1838, este incitantă, cu atât mai mult cu cât, ea s-ar fi putut afla în posesia unui membru al familiei Blaga (din perioada 1795-1838, chiar!), de la care, ulterior, ar fi ajuns în inventarul Bisericii, sau, invers, ea exista deja, în 1838, în acest inventar, ceea ce pare a corespunde mai mult realității[26].

Un veritabil *ex-libris* manuscris, din păcate nedatat, este cel de pe coperta a doua (în interior), a *Triodului* din 1771 de la Căpâlna de Jos, al lui Ioan Trâmbițaș, scris în limba latină: „Nic liber este meus, testis est Deus, Posesoru Iohann Trombitiasus". Cele mai fecvente ex-libris-uri sunt cele prin care se certifică proprietatea unei Biserici asupra câte unui exemplar de carte și aceste exemple sunt numeroase în cadrul exemplarelor studiate de noi, formula acestora fiind fie: „Această carte, anume..., este a Bisericii din...", fie: „... și s-au dat ca să fie prea seama Bisericii din..." (toate aceste formule, cu varietăți, corespund unui evident ex-libris și act de proprietate, prin care se certifică și legitimează proprietatea bisericească asupra diferitelor exemplare!). Exemple: *Strastnicul* din 1753 de la Cenade; *Evanghelia* din 1765 de la Craiva; *Triodul* din 1771 de la Căpâlna de Jos etc.

Recuperând incitanta „*istorie scrisă de cei mici*" s-a devoalat o fațetă aparte a mentalului popular, cu exteriorizări ale sale adeseori culte (la nivelul intelectualilor din sate), consemnate prin însemnări așternute pe file de carte, pentru a dăinui în timp. Ne referim la o perspectivă novatoare asupra trecutului, având în vedere și modul în care generațiile trecute își imaginau, de pildă, lumea care-i înconjoară, cum se vedeau pe ei înșiși și unii pe alții, precum și sistemele de valori în funcție de care își modelau atitudini, comportamente, reacții față de provocările mediului natural, social sau politic etc.

Iată cum a fost perceput de mentalul popular un fenomen astronomic din secolul al XIX-lea, surprins pe exemplarul unui *Molitvenic* de Blaj din 1815, păstrat în bogatul fond de 30 de volume de carte românească veche al bisericii din localitatea Sărăcsău: „În anul 1853 în 9 zile august s-au arătat o cometă, adecă o steuă cu coadă în formă de sabie în partea despre apus, răsărirea ei la 7 ceasuri sara, apunerea la 9 ceasuri seara. Sau nebăgând oameni(i) de samă trăbuiaște să să fi arătat steaua din 6 august până în 19 august". Acest fenomen astronomic pare să anticipeze comentariile ulterioare privind surprinzătoare previziuni astronomice, aparținând unui intelectual de marcă al meleagurilor hunedorene, Gavril Todică. Însemnări din acestea, cu conținut astronomic și meteorologic, apar, din abundență și pe filele exemplarelor vechi tipărite la Blaj, urmând sa le prezentăm sistematic în alte studii. Iar munca de sistematizare a acestora va avea, în mod cert, interesante și înnoitoare concluzionări.

Considerațiile prezentate au, sperăm, menirea de a reconstitui, prin mijlocirea unor note manuscrise, universul familial, intelectual și moral al generațiilor trecute, evidențiind reprezentările acestora despre lume, viață, religie, natură etc., într-un anume segment de timp. Aceste aspecte sunt o dovadă peremtorie că fiecare tipăritură în parte și toate la un loc, au dovedit cu prisosință că nevoia de carte (inclusiv de cea tipărită la Blaj), prin valoarea ei intrinsecă și extrinsecă, indiferent de destinația ei, a existat în permanență, inclusiv în mediul românesc, în secolele al XVIII-lea – al XIX-lea, în cazul problematicii de față, cartea românească veche blăjeană alăturându-se cu cinste valorosului fond bibliofil național, ale cărui valențe de înaltă valoare formativă, de-a lungul veacurilor, la nivel național, sunt de necontestat. Desigur, intenționăm să cotinuăm cercetarea și

sinteza întreprinsă printr-o secțiune următoare a lucrării de față, numerotată II.

Note:

1. Vezi Eva Mârza, Doina Dreghiciu, Gabriela Mircea, *Pietre pentru zidirea românității moderne. Vechile tipărituri blăjene de la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia (1747-1830). La 260 de ani de la debutul activității imprimeriei din Blaj. Rememorare și expoziție temporară de carte. Catalog*, Alba Iulia (de fapt Brașov), Editura Haco International, 2007, 56 pagini + 56 pagini de ilustrație.

Atestarea documentară a Blajului se plasează în anul 1252, dar cu siguranță așezarea era mai veche, iar stabilirea acolo a sediului Episcopiei Greco-Catolice românești transilvane datează din 1736, din inițiativa marelui episcop Ioan Inochentie Micu Clain.

2. Vezi în lista bibliografică finală titlurile referitoare la activitatea tipografiei din Blaj etc.

3. La rândul ei, activitatea tipografică din perioada veche a Tipografiei din Blaj (1747-1830) a fost periodizată în trei subdiviziuni cronologice evolutive; prima în anii *1747-1764* a doua în anii *1765-1784* și ultima în anii *1785-1830*.

4. Gabriela Mircea, *Cărți vechi de Blaj din Județul Alba și de la sudul Dunării*, 2016, ms.

5. Vezi în lista bibliogafică finală lista studiilor realizate de Lucia Hațegan, Doina Lupan, Eva Mârza, Doina Dreghiciu, în diferiții ani specificați.

6. Eva Mârza, Doina Dreghiciu, *Catalogul tipăriturilor românești blăjene din Județul Alba. Lucrare de atestat 1981-1985*, [1985], ms. dactilografiat, p. 4.

7. Gabriela Mircea, *Vechi tipărituri blăjene la bicentenarul Bibliei din 1795. Catalogul expoziției temporare din noiembrie 1995. Sala Unirii*, Alba Iulia, 1995. Alte expoziții organizate tot acolo au fost: *Ornamentica vechilor tipărituri blăjene (1747-1830),* în 1996; *Circulația vechilor tipărituri blăjene, ilustrată prin intermediul documentelor și al însemnărilor pe carte. 250 de ani de la începutul activității vechii tipografii a Blajului*, în 1997; *Primele Ceasloave de Blaj în ambientul tipografic local (1747-1772)*, în 2002 etc.

8. Eva Mârza, Doina Dreghiciu, Gabriela Mircea, *op. cit.*, passim.

9. Această cifră se referă la activitatea de teren efectuată, în principal, de Doina Dreghiciu și de Eva Mârza (dar exemplarele identificate de Eva Mârza nu intră, în mod special, în atenția actualelor considerații, nici cele care au fost incluse în studiile de specialitate elaborate de autoare; parte din aceste ultime identificări de teren au făcut obiectul unor studii științifice publicate în reviste de specialitate, dar cea mai mare parte a lor a rămas în notițele manuscrise ale cercetătoarei menționată la urmă, fiind în continuare inedite!), în calitate de angajate ale OJPCN Alba, în anii ,70 și ,80 ai secolului al XX-lea. De fapt, prioritar se valorifică, în cadrul acestei lucrări, informații edite și, mai ales inedite, recoltate din notițele de teren și studiile publicate ale Doinei Dreghiciu.

10. Eva Mârza, Doina Dreghiciu, *Cartea românească veche în Județul Alba. Sec. XVI-XVII. Catalog* Alba Iulia, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, 1989.

11. Vezi studiile semnate Iacob Mârza, dedicate lui Iacob Aaron, în lista bibliografică finală.

12. O interesantă donație de același fel a fost făcută, printre atâtea altele, și pe seama bisericii Mănăstirii Lupșa. Vezi Doina Dreghiciu, Însemnări de pe tipărituri românești vechi în colecții de carte ale Județului Alba, referitoare la cărturari ai Blajului (1770-1872), în *Apulum,* XXXIII, 1996, p. 58-59 (donația era din 11 martie 1772).

13. Doina Dreghiciu, *Cartea românească veche de pe Valea Sebeșului (Catalog I)*, în *Apulum,* XIX, 1981, p. 491. A se vedea în acest context și eadem, *Cartea românească veche de pe Valea Sebeșului (Catalog) (II),* în *Apulum,* XX, 1982, p. 491-505. Anul menționat, 1771, atestă prezența tipăriturii la Sebeș, după care, grație altor note manuscrise, ea va poposi vremelnic în alte lăcașuri de cult, respectiv în localitățile Cioara și Fărău, după care va reveni, în împrejurări necunoscute, în lăcașul de cult inițial, respectiv la Sebeș, relegată fiind în anul 1893 „din colecta caritativa de la credincioși [...] prin A. Dobrescu, viceprotopop și paroh în Sebeș".

14. Doina Dreghiciu, *Timotei Cipariu, donator de carte românească veche,* în *Apulum,* XXVI, 1989, p. 499-505. Vezi și Zevedei Drăghiță, *Timotei Cipariu (1805-1887) – Bibliofilul*, în *Terra Sebus*, 2, 2010, p. 389-398 etc.

15. Doina Dreghiciu, *Timotei Cipariu*, p. 502-503.

16. Ioana Botezan, *Activitatea tipografică a lui Timotei Cipariu între anii 1835-1865*, în *Acta Musei Napocensis*, XVI, 1979, p. 669-689.

17. Lucia Hațegan, Doina Lupan, *Cartea românească veche în biblioteca Muzeului Unirii din Alba Iulia (V),* în *Apulum*, XVII,

1979, p. 393.

18. *Ibidem*, p. 398.

19. *Ibidem.*

20. Vezi în acest sens şi Gabriela Mircea, *Lucrători tipografi în medalion: Ştefan Huzsi (sau Hoszu), meşter al vechii oficine din Blaj (m. 1817)*, în *Revista română de istorie a cărţii*, Anul III-IV, nr. 3 (2006)/ 4 (2007), p. 115-121. În acest an tipograful Ştefan este atestat ca *zeţar* la Blaj, aflat în subordinea meşterului Petru Papavici Râmniceanul, primul tipograf al oficinei.

21. Vezi Aurel Răduţiu, *Negustori şi meşteşugari din Blaj în Urbariul din 1772*, în *Revista arhivelor*, IX, nr. 1, 1966, p. 298-299.

22. Unii autori afirmă că în cimitirul din Lancrăm mormântul lui Lucian Blaga s-ar afla în vecinătatea celui al bunicului său (însă nimeni nu dă anii de viaţă ai acestui important strămoş al marelui cărturar) şi al tatălui său, fostul preot Izidor Blaga (1851-1908) (vezi Nicolae Josan, Gheorghe Fleşer, Ana Dumitran, *Oameni şi fapte din trecutul Judeţului Alba în memoria urmaşilor,* Alba Iulia, 1996, p. 317.

23. Ioana Gabriela Rustoiu, *Inventare de bunuri ale parohiilor protopopiatului ortodox Sebeş (1854-1872)*, în *Patrimonium apulense*, IV, 2004, p. 281: „Un titular al celei de-a doua parohii a Lancrămului a fost găsit în persoana lui Simion Blaga. În august 1860, protopopul Sebeşului primeşte răspunsul dat de Consistoriu unei cereri a locuitorilor Lancrămului, care doreau «să li se sfinţească de Preotu, Notarulu comunalu Simeonu Blaga». Episcopul Şaguna, din motive întemeiate - «neavându notariului pomenitu studiile de lipsă pentru treapta preoţiei» - refuză această cerere. La 7 noiembrie 1860 Andrei Şaguna îl anunţă totuşi pe protopopul Tipeiu despre «hirotonirea candidatului Simeon Blaga» de diacon, apoi de preot absolut" (s. n.).

24. Dacă semnărura din 1838 îi aparţinea realmente bunicului lui Lucian Blaga, notar comunal la Lancrăm, care în 1860 se preoţea, pe seama bisericii din aceeaşi localitate, atunci putem presupune, cu aproximaţie, că acesta se născuse pe la 1813-1818 (!), în 1838 având 20-25 de ani (!), iar prin 1860, în jur de 42-47 de ani (!).

25. În 1879 ea părea a fi înregistrată sub forma *o Biblia „vechia"*, alături de o alta considerată *„nouă"*, cea din urmă fiind desigur *Biblia* de Sibiu din 1856-1858 (Vezi Gheorghe Fleşer, Ioana Rustoiu, Ana Dumitran, *Biserici româneşti de zid din Judeţul Alba (I)*..., p. 72).

26. Este simptomatic faptul că acest semnatar nu specifica nici faptul că ar fi fost preot, nici notar comunal, nici studios al vreunei şcoli mai vestite a vremii (în genul Şcolilor Blajului) etc., astfel încât identificarea sa absolută este, deocamdată, şi mai dificilă. De asemenea, este de specificat că ea nu avea nici menţiunea „m. p." , care ne-ar fi dus mai mult cu gândul la ideea de ex-libris şi de proprietate asupra cărţii. Astfel că, până una alta, rămânem la părerea că semnătura i-a aparţinut bunicului lui Lucian Blaga, foarte tânăr, care a lecturat Biblia din 1795 în anul 1838 şi a ţinut să menţioneze acest gest prin realizarea însemnării din 29 noiembrie 1838!

Bibliography:

Botezan, Ioana. *Activitatea tipografică a lui Timotei Cipariu între anii 1835-1865/ The Typographic Activity of Timotei Cipariu between 1835 and 1865*, în *Acta Musei Napocensis*, XVI, 1979, p. 669-689.

Drăghiţă, Zevedei. *Timotei Cipariu (1805-1887) – Bibliofilul/ Timotei Cipariu (1805-1887) - The Bibliophile*, în *Terra Sebus*, 2, 2010, p. 389-398.

Dreghiciu, Doina. *Cartea românească veche de pe Valea Sebeşului (Catalog)/ Old Romanian Books from the Sebeş Valley (Catalogue), I*, în *Apulum,* XIX*, 1981, p. 487-498;* în *Apulum,* XX*,* 1982, p. 491-505 (II).

Dreghiciu, Doina. *Timotei Cipariu, donator de carte românească veche/ Timotei Cipariu/ Donor of Old Romanian Books,* în *Apulum,* XXVI, 1989, p. 499-505.

Dreghiciu, Doina. Însemnări de pe tipărituri româneşti vechi în colecţii de carte ale Judeţului Alba, referitoare la cărturari ai Blajului (1770-1872)/ Adnotations from Old Romanian Printings in Book Collection from the Alba County, referring to Scholars from Blaj, în *Apulum,* XXXIII, 1996, p. 57-63.

Fleşer, Gheorghe - Rustoiu, Ioana - Dumitran, Ana. *Biserici româneşti de zid din Judeţul Alba (I). Protopopiatul Ortodox Sebeş/ Romanian Stone Churches from the Alba County (I). The Orthodox Archbishopric of Sebeş*, Alba Iulia, Editura Altip, 2005.

Haţegan, Lucia - Lupan, Doina. *Cartea românească veche în biblioteca Muzeului Unirii din Alba Iulia/ Old Romanian Books from the Library of the Museum of the Union from Alba Iulia (V),* în *Apulum,* XVII*,* 1979*,* p. 385-440.

Josan, Nicolae - Fleşer, Gheorghe - Dumitran, Ana. *Oameni şi fapte din trecutul Judeţului Alba în memoria urmaşilor/ People from the Alba County and Their Deeds as Remembered by Their Descendants,* Alba Iulia, 1996.

Mârza, Eva - Dreghiciu, Doina. *Catalogul tipăriturilor româneşti blăjene din Judeţul Alba. I. Lucrare de atestat 1981-1985/ The Catalogue of Old Romanian Printings from the Alba County. I. Certification papier 1981-1985*, 1985, ms.

Mârza, Eva - Dreghiciu, Doina. *Cartea românească veche în Judeţul Alba. Sec. XVI-XVII. Catalog/ Old Romanian Books in the Alba County. Sec. XVI-XVII. Catalogue*, Alba Iulia, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, 1989.

Mârza, Eva - Dreghiciu, Doina - Mircea, Gabriela. *Pietre pentru zidirea românităţii moderne. Vechile tipărituri blăjene de la Muzeul Naţional al Unirii din Alba Iulia (1747-1830). La 260 de ani de la debutul activităţii imprimeriei din Blaj. Rememorare şi expoziţie temporară de carte. Catalog/ Stones for Building Modern Romanity. Old Printings From Blaj Located at the National Union Museum From Alba Iulia (1747-1830). 260 after the Debut of the Printing House of Blaj. Rememoration and Temporary Book Exhibit*, Alba Iulia (de fapt Braşov), Editura Haco Internaţional, 2007.

Mârza, Eva - Rus, Anton. *Bibliografia cărţilor blăjene de la începuturile tipografiei până la anul 1948/ The Bibiliography of the Books From Blaj From the Debut of the Printing House Until 1948,* Blaj, Editura Buna Vestire, 2004.

Mârza, Iacob. *„Memoriale Jacobi Aaron" (deceniul 7 al secolului al XVIII-lea): semnificaţii culturale şi politice/ „Memoriale Jacobi Aaron" (7th Decade of the XVIIIth Century): Cultural and Political Semnifications*, în *Cercetarea şi perspectivele digitalizării.*. Eds. Ana Maria Negoi, Eva Mârza/ *Research and the Perspectives of Digitization. Eds. Ana Maria Negoi, Eva Mârza*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2009, p. 240-252.

Mârza, Iacob. *Cultură şi naţiune la românii ardeleni în secolul al XVIII-lea: Ioan Iacob Aaron (? – 1788)/ Cultural and National Spirit at Romanians in Transylvania in the XVIIIth Century: Ioan Iacob Aaron (? – 1788)*, în *240 de ani de la moartea marelui arhiereu şi luptător naţional Ioan Inochentie Micu-Klein. 1768-208*. Coord. Ioan Chindriş şi Ciprian Ghişa/ *240 Years From the Death of the Great Bishop and National Fighter Ioan Inochentie Micu-Klein. 1768-2008*. Oradea, Editura Episcop Vasile Aftenie, 2009, p. 114-132.

Mircea, Gabriela. *Vechi tipărituri blăjene la bicentenarul Bibliei din 1795. Catalogul expoziţiei temporare din noiembrie 1995. Sala Unirii/ Old Printings From Blaj at the Bible Bicentennial from 1795. The Catalogue of the Temporary Exhibit From November 1995. Union Hall.* Alba Iulia, 1995.

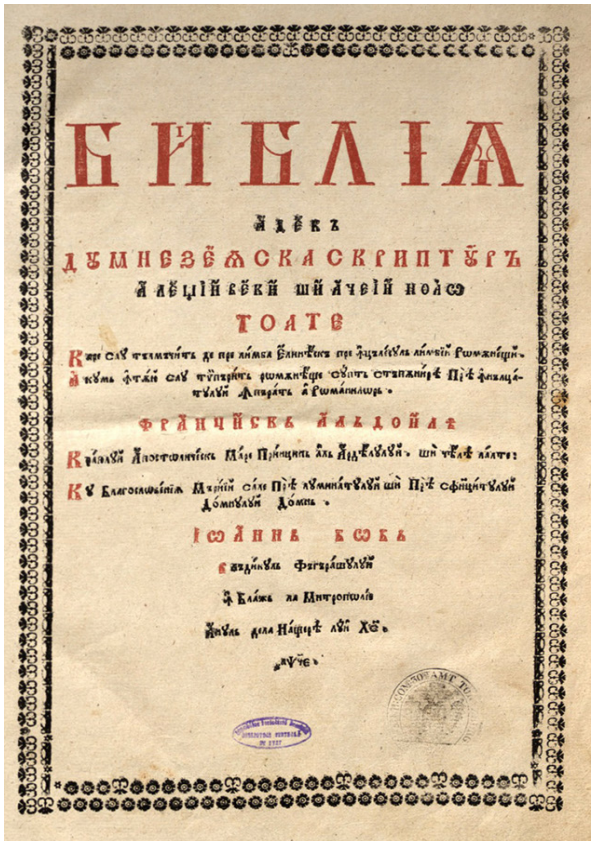
Mircea, Gabriela. *Lucrători tipografi în medalion: Ştefan Huzşi (sau Hoszu), meşter al vechii oficine din Blaj (m. 1817)/ Medalion of a Printing House Worker: Ştefan Huzşi (or Hoszu), Master of the Old Blaj Officine (d. 1817)*, în *Revista română de istorie a cărţii*, III-IV, 2006/2007, nr. 3/4, p. 115-121.

Mircea, Gabriela. *Cărţi vechi de Blaj din Judeţul Alba şi de la sudul Dunării. Excurs bibliografic/ Old Books of Blaj in the Alba County and From the South of the Danube River. Bibliographical Excursus*, 2016, ms.

Mircea, Gabriela - Dreghiciu, Doina. *Cărţi vechi şi moderne de la Mănăstirea Râmeţ: proveniență, însemnări circulaţie/ Old and Modern Books From the Râmeţ Monastery: Origins, Adnotations, Circulation*, în *Patrimonium apulense*, IX, 2009, p. 303-320.

Răduţiu, Aurel. *Negustori şi meşteşugari din Blaj în Urbariul din 1772/ Tradesmen and Artisans From Blaj in the 1772 Urbarium*, în *Revista arhivelor,* IX, nr. 1, 1966, p. 295-306.

Rustoiu, Ioana Gabriela. *Inventare de bunuri ale parohiilor protopopiatului ortodox Sebeş (1854-1872)/ Inventory of Goods From the Parishes of the Sebeş Orthodox Decanary (1854-1872)*, în *Patrimonium apulense*, IV, 2004, p. 271-309.

БИБЛІА

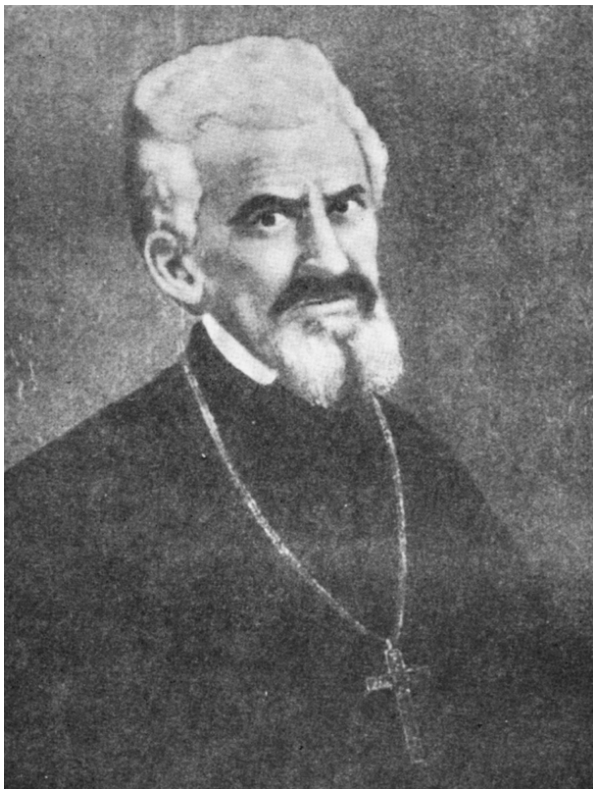
https://tiparituriromanesti.files.wordpress.com/2012/01/biblia-de-la-blaj.jpg

http://www.bibliobihor.ro/eu/fckeditor/userfiles/Image/2015/Afis%20Biblia%20de%20la%20Blaj.jpg

ЄѴХОЛО́ГІОН
ѣдѣкѣ
МОЛИТВЕ́НИК

https://tiparituriromanesti.files.wordpress.com/2012/02/moltivenic-2.jpg

http://blajanul.ro/wp-content/uploads/2014/09/timotei_cipariu.jpg